

XIII. ÉVFOLYAM

2000. OKTÓBER

HIRDEL

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

10

CSÓÓRI SÁNDOR,
KANNÁS ALAJOS,
KENÉZ FERENC,
KISS DÉNES
VERSEI

SÜTŐ ANDRÁS,
PÉNTEK JÁNOS
ESSZÉI

GÁL SÁNDOR
DOBOS LÁSZLÓ
KÖSZÖNTÉSE

A NÉVJEGYEN:
VASS TIBOR

GRYNAEUS TAMÁS,
JUKKA NEVAKIVI,
UMEMURA YUKO
ÍRÁSAI 1956-RÓL

SZŐNYI ISTVÁN
KÉT '56-OS RAJZÁRÓL

MELOCCO MIKLÓS
KOLIMAI TÖRTÉNETEK

VASS CSABA
A KORSZELLEM
ALAKULÁSA

MÁRKUS BÉLA
A REGÉNYÍRÓ
PÁSKÁNDI GÉZA

NEMES RITA
SÜTŐ ANDRÁS
DRÁMÁIRÓL

GRÓH GÁSPÁR
KRITIKÁJA
ELEK ISTVÁN
KÖNYVÉRŐL

Grynaeus Tamás

674-960

I.

...Ixion

Bőszült vihartól űzött kerekén

Örvény nyomorban vég nélkül kerengők.

(Vörösmarty)

Aki dudás akar lenni...

Atörténet kezdetén húszas éveiben járó, ötödéves szegedi orvostanhallgató visszaemlékezése ez az írás. Az 1956-os forradalom után az egész országot elárasztó, de Szegeden különösen magas hullámokat vető megtorlás részeként törvényellenesen letartóztatták. Fogsága idején megjárta az ország koncentrációs táboraiban és börtönei java részét.

Jelképes értelműnek is tekinthető, hogy elfogatása előtti utolsó, félben maradt olvasmánya Vesszős (Krizsafánfi) György vitéz purgatóriumbéli látomásainak leírása volt (*Visiones Georgii, quas in purgatorio Sancti Patricii vidit*). Ezek a - jóval később papírra vetett - élmények azonban nem víziók, részei az 1957 utáni véres valóságnak. Kiszabadulása után hét évvel folytathatta és fejezhette be tanulmányait, addig Gorkij egyetemeit járta.

674-960

Nem tudok (nem akarok ??!) hatjegyű telefonszámokat megjegyezni, még a legfontosabbakat sem vagyok képes rögzíteni. De hiszen nem rossz a memóriám, miért akkor ez a szelektív megjegyzőemlékezet-zavar? - vetődött föl bennem egyszer a kérdés. Ahogy megpróbáltam elemezni, rádöbbsentem nem is sejtett forrására. Éveken keresztül - sok társammal együtt - én is csak egy hatjegyű szám voltam, nem más.

Azt mondják, a gyilkosnak nincs arca -kit érdekel, ki kíváncsi rá? A félelmetes az, hogy az áldozatnak sincs arca: nem azért, mert elleplezi, mint a gyilkos, hanem mert elveszik tőle.

Érted, mit jelent: nem elég, hogy nem vesznek emberszámba, csak rohadt fasiszta, ürge, esetleg disznó vagy - természetesen tegezve; vagy ahogyan a 'fogoly' helyett eufemisztikusan fácánnak nevezte magát a rab-akasztófahumor -, de neved nincs, elveszik tőled begyűjtésed pillanatában, s attól kezdve csak egy szám vagy, egy szám...

Értitek már, miért nem tudok megjegyezni hatjegyű számokat?

„Milyen jó lenne nem ütni vissza”

Különböző időpontokban – ahogy egy-egy részlet, sokszor egészen váratlanul, szinte hihetetlen élességgel fölmerült emlékezetemben –, sok-sok év után írtam le mindezt abban a reményben, hogy talán már nem kell agyamban őrizni, ahol nem található rá, még házkutatáskor sem. Nem hiszek abban, hogy papírra vetésükkel kiírok magamból keserves, nyomasztó emlékeket, egyszer s mindenkorra megszabadulva tőlük. Egy részüktől nem is szabad megszabadulni: bennünk kell élniük, nehogy hasonló dolgok megismétlődhessenek, vagy ami még rosszabb: mi essünk hasonló hibába.

Ezekben az időkben sok értékes emberrel szövődött életre szóló barátság, és éppen a legnehezebb helyzetekben-pillanatokban lehettem tanúja igaz, mély emberségről tanúsító gesztusoknak. Ezek emlékét is meg kell őrizni.

Legkevésbé azért írtam le, hogy indulatokat korbácsoljak föl, gyűlölködést szítsak, vagy éppen megtorlásért kiáltsak. Leírtam egy barátom határozott kívánságára mint kor-dokumentumot, mint a közelmúlt történelmének apró mozaikköveit.

„Nincs már szívem félelmére”

Legfontosabb tanulság, amit Orwell is sugall – és amiben Frankl is megerősít –, hogy még ilyen körülmények között is ki lehet bírni (vagy legrosszabb esetben szépen meghalni), lehet embernek maradni, s ezért kell is. S mivel ezt tudom, már nem lehet fenyegetni vele: fölszabadultam a félelem alól.

Két év, 730 nap foglalata ez az írás. Azt már csak az Úristen tudja, hogy mennyi telt ebből rettegéssel, éhezéssel, fázással, és mennyi bizakodással és reménységgel. Fejünk hajszálait is csak ő tartja számon...

Buda, 1989. június 16-án.

Prelúdium

A „légó” kezdetben még izgalmas változatosság, feladat volt. Már a lebombázott Zilahy-villa, majd a napokig füstölgő csepeli olajtartályok borzongással töltöttek el. A márciusi német megszállás dacot ébresztett bennem a csodálatosnak harsogott Wehr-machtal és a német katonasággal szemben.

’44 nyarán a sokgyermekes családoknak tanácsolt eltávozás a fővárosból ismét jó kalandnak indult, de a Drégelypalánkon szemünk láttára az utcára terelt egyik zsidó származású fiú tekintetét – csak mérhetetlen szomorúság és értetlenség volt benne – nem felejttem el: néhány nappal azelőtt még együtt játszottunk Gróf Jancsival... Kerékpárral kísértük őket Ipolyság felé vezető útjukon, míg kísérik haza nem zavartak bennünket. Ez már érthetetlen volt, éppúgy, mint a munkaidő utáni legnagyobb forgalomban fölrobantott Margit hid látványa a görcsbe meredt holttestekkel.

S végül 1945. február 12. Az akna-, és bombarobbanások abbamaradtak, a lövöldözés egy időre megszűnt. Odamerészkedtünk a kitört utcai ablakok elé. A budai Batthyány utcában kerekaspkás kozákok nyargalásztak apró lovaikon. A családi króni-

ka szerint csak álltam az ablakban, hangtalanul peregtek könnyeim, s ezt motyogtam: „Most veszett el a független, szabad Magyarország.” Bár hamis profétának bizonyultam volna...

Tizenkét év múlva, pontosan ezen a napon tartóztattak le Szegeden, ügyészi végzés nélkül, fegyveresen végzett, törvénytelen házkutatás után, természetesen éjszaka:

De mi ünneplünk, parancsszóra, vörös és nemzetiszínű zászlókkal.

Első ismerkedésem a yarddal

Mintha tegnap történt volna, úgy emlékszem rá: 1956 nyarán – a nehéz vizsgák utáni vakációt élvezve –, otthon a *Háború és békét* olvastam. Váratlan csöngetés riasztott föl. Az ajtó előtt alacsony, civil ruhás, számomra ismeretlen férfi állt, engem keresett. Belül kerülve igazolványát mutatta (nem adta kézbe!): X. Y. nyomozótiszt Szegedről, beszélni szeretne velem, „de lehetőleg nem itt”. Közöltem vele, hogy szívesen rendelkezésére állok, de lakásunkat nem tudom elhagyni, mert egyetlen cipőmet édesanyám aznap reggel vitte le javítani. A kapóra jött ürügy – időt szerettem volna nyerni, míg édesanyám hazaérkezik, nehogy hirtelen, nyom nélküli eltűnésem aggodalmat okozzon – nem elégitette ki. Addig-addig erősködött, míg végül öcsémnek – az enyémnél jóval kisebb – cipőjébe szuszakoltam be lábam, és elmentünk. A ház előtt ott állt az előírásos Pobeda. De ott állt a házbeli borbélymester is, üzletének ajtaja előtt, s látta az egész jelenetet. Jó ismeretségben voltunk, lakásszomszédunk is volt. Mégsem jeltelenül tűnök el, nyugodtam meg.

A II. kerületi, Bimbó úti rendőrkapitányság épülete előtt álltunk meg, az egyik emeleti szobába vezettek föl. Itt már „otthon” voltak, egy csapásra megváltozott az addigi majdnem kínos udvariasság: elkezdődött a vallatás. Eleinte el sem tudtam képzelni, mit is akarhatnak, hová akarnak kilyukadni, de ahogy kérdéseikkel egyre szűkebbre húzták a kört, rájöttem: Bálint Sándor professzor úr után szimatolnak. (1956 elején rehabilitálták sokévi félreállítottág után, s most velem akarjátok ráhúzatni a vizes lepedőt?) Mikor járt nála, miért, mikor, miről beszéltek? Azt kérdéseikből sejthettem, hogy kézzelfogható dolgot nem tudnak, ezért általánosságokat és szakmai tárgyú beszélgetéseinket említettem. Ez szemmel láthatóan nem elégitette ki a nyomozót, s végül – mintegy más témára térve – hirtelen megkérdezte: De azért egy jó politikai viccet csak tud, nem? Persze, hogy tudtam, nem is egyet, de nem akartam simán besétálni a csapdába, s mímeltem, hogy csak a tavaszi árvízzel kapcsolatos „partépítés helyett pártépítés” szójáték jut eszembe. Jókor a szidást és fejmosást kaptam érte. Jegyzeteket készített, majd kiment. Megkönnyebbülten lélegzettem föl (csak az a nyomorult cipő ne szorítana...), azt hittem, befejezték. Tévedtem, csak cseréltek. Pihent erő, a Pobeda vezetője, kinek addig nem láttam az arcát, következett. Sokkal rosszabb képű és indulatú volt. Ugyanazt kezdte el újra kérdezni. Minden figyelmemet össze kellett szednem, hogy lehetőség szerint ugyanazt, ugyanúgy mondjam (mendacem oportet esse memorem...), nehogy résnyit is találjon, ahol belém s főleg Sándor bácsiba köthet. Már sok óra telt el, egyre jobban fáradtam, mikor végre csalódottan kijelentette: Nem ezt vártuk magától!. (Kevés ilyen dicséretet kaptam életemben...) Majd hozzátette: Mit gondol, miért fizetjük mi [!] az ösztöndíjat magának?

Látva, hogy talán megszabadulok tőlük, megkockáztattam a megjegyzést: én úgy tudtam eddig, hogy az ösztöndíjat az egyetemről, az államtól és nem a rendőrségtől kapjuk. Újabb fenyegetés következett, majd elém lökték a jegyzőkönyvet: „Ennek itt írjon alá!” Szokás szerint minden lapot külön aláíratnak; éberem vigyáztam, hogy szorosán a gépelt szöveg alá írjam a nevem, nehogy utólag föléd tudjanak hamisítani még valamit. Mái sem tudom, honnan volt ez az óvatosság bennem – detektívregényeket addig nem olvastam, azóta meg érthető módon még kevésbé... Majd a szigorú figyelmeztetés: Arról, amiről itt szó esett, soha senkinek nem szabad beszélni. Az nem lesz jó – mondtam. Miért? – ütközött meg. Otthonról váratlanul eltűntem sok órára, pedig cipőm se volt, mit mondok édesanyámnak, ha kérdezi? Találjon ki valamit, de erről nem beszélhet, mert különben... – jelentőségteljes hallgatással és mimikával kísérte. Megértettem.

Ragyogó napfény és nyári meleg fogadott kint, de hazáig – szinte futva mentem – vágogtam az átélt izgalmaktól. Mire a Batthyány utcába értem, már alig vánszorogtam, a nyomorult cipő is szorított. Már messziről láttam, hogy borbély ismerősöm – öhozzá jártam mindig nyíratkozni – most is műhelyének ajtaja előtt áll. Néhány lépésnyire elém jött, aggódó, együttérző arckifejezéssel, kis szánalommal hangjában udvariasan megkérdezte: Tessék mondani, hol tetszett járni, már nagyon kerestük az édesanyjával.

Féltő aggódását szerettem volna mosollyal viszonzni, de azt hiszem, csak nagyon fanyar és torz mosoly lett belőle, s hozzá a szöveg: Ne haragudjék, de azt nem szabad megmondanom. Tudtam! – kiáltott föl megkönnyebbülten, és rohant be a műhelybe, elűrsárgolni a legújabb hírt. A sofőr-nyomozó ugyanis elkövette azt a baklövést, hogy azalatt, míg társa értem feljött, beült a borbélyüzletbe borotválkozni. Azalatt a szemfüles, jóindulatú borbély mindent alaposan meg tudott figyelni.

Ezért járt 1956 nyarán két szegedi nyomozó Budán egy negyedéves orvostanhallgatónál.

Emlékezetes évfolyamgyűlés

Több mint egyhetes erdélyi és romániai tanulmányút után érkeztünk vissza Szegedre. Föltűnő volt, hogy a magyar határ felé közeledve egyre több szovjet egységgel és katonával találkoztunk. Október 21-én tartott évfolyamgyűlésünk a Petőfi Körben és az Írószövetségben történtek hatására elég viharos volt. Több addigi párttag a nyilvánosság előtt visszaadta tagkönyvét, becsaptak jelszóval. Sokan leszámolást, fejeket követeltek. Mikor az indulatok már nagyon elszabadulni látszottak, úgy éreztem, szót kell kérnem, s elmondtam, hogy most nincs szükség újabb boszorkánypöröket gyártani – volt már azokból elég, főleg Szegeden – újabb özvegyekre és árvákra, a gyűlölködés szítására sincs szükség. Az előttünk álló nagy feladatokat csak úgy tudjuk megoldani, ha minden becsületes ember összefog. Előbb döbrent csend, majd zajos helyeslés. Az indulatok elcsitultak. Nyilván ennek a néhány szónak is köszönhettem, hogy mint nem kompromittálódott és független embert, engem választottak meg évfolyamtitkárnak. Addig csak az lehetett, akit a párt vagy ifjúsági szervezete, a DISZ javasolt.

Ház mesterek gyöngye

Szegedi egyetemi éveim első felében a szerb templom udvarában volt kis földszintes házban – az emléktáblával megjelölt hajdani szerb iskolában – nagynéném, Kristóf Mar-

git tanárnőék vendégszeretetét élvezhettem. Idős édesapján – karakán, kemény, székely származású tanító volt János bácsi – kívül még egy tanártársa, Fajka Veronika lakott velük. A városi könyvtár alapítójának nevét viselő utcát akkor Somogyi Béla utcának kellett mondani. A hármas szám az említett földszintes és a később hozzáépített kétemeletes szárnyból állt, valamikor az is szerb egyházi tulajdon, s így a házmesternek, Ilonka néninek is szerb atyafisága volt.

Látszólag mogorva, morcos, kelletlen, idősödő asszony volt már akkoriban, de engem – nem tudom miért – kedvelt, s anyáskodva mindig Tamáskának szólított. (Abban a cudar világban még ez is jólesett...)

1956 novemberétől még hosszú ideig nem is gondoltam, hogy mindannak, amit szóval, meggyőzéssel, jó szándékkal tettünk, súlyos következményei lehetnek. A határok felé irányuló menekülési hullámot (akkor disszidálásnak nevezték) is úgy fogtam föl, mint a hosszú bezártság egészségtelen reakcióját. Közel volt a jugoszláv határ, de eszembe se jutott, hogy elmenjek. Úgy gondoltam, itthon kell helytállni és dolgozni az országért. Csak mikor már jobbról is, balról is érkeztek a riasztó hírek ismerőseinkről, egyetemistáinkról, tanárainkról: ezt letartóztatták, azt elhurcolták, emez eltűnt otthonról, csak akkor kezdtem érezni, hogy meleg a talaj lábam alatt.

Akkori szobám – Margit néniék csak „Tamás bátya kunyhójának” nevezték – egyik fala közös volt a házmesterlakással, s ágyam éppen e fal mellett állt. Ilonka néni félig tréfásan biztatott: „Nem baj, Tamáska, ha jönnek magáért, én majd átkopogok...” A belső kertnek alacsony kerítése volt a Révai utcai porta felé, erre az egerűtra gondolt.

Nem rajta múlt, hogy nem sikerült. 1957. február 12-én éjjel nem éppen barátságos noszogatásra ébredtem: több géppisztoly csöve meredt rám, az egyikkel bökődtek, s mögöttük halálra váltan Margit néni... Mint kiderült, a templomkert kovácsoltvas kerítésén ugráltak át a fakabátosok, s egyenesen ebbe a lakásba jöttek be. Jól föl voltak okosítva! Csöngetésüket nem is hallottam, olyan mélyen aludtam az egész napi tanulás után, s a házmestert csak ezután zörgették föl.

Rossz tapasztalatok és beidegzések miatt úgy tudjuk, hogy „minden házmester spicli”: ezt azért írtam le, hogy az ellenkezőjére is lássunk példát, és emléket állítsak egy becsületes házmesternek.

730 yard

A Kossuth Lajos sugárúti épület nagy vaskapuja bevágódott a Pobeda mögött. Nem sokkal utóbb egy nagy szobába vezettek, ahol félkaréjban vagy tizenöten-húszan álltak-ültek-cigarettáztak.

- Na, csakhogy megkerültél te is, te rohadt fasiszta!

- Nem bujkáltam, kérem, én sehol...

Hasonló hangnemben folytatódott tovább a „beszélgetés”. Egyre jobban belehergelték magukat, látva, hogy mit sem tudnak rám bizonyítani vagy kiszedni belőlem. (Beszédükből, magatartásukból ítélve nagy részük ittas volt.) Végül a középütt ülő főember fölkapta egész idő alatt asztalán előtte heverő pisztolyát, s elem ugorva az orrom alatt kezdett hadonászni velem:

- Te rohadt fasiszta, tudod, hogy most mindjárt fölhúzhatunk az udvaron egy jegegyefára?

- Tudom, mert az önök kezében van a hatalom...

Intésére két fegyveres kivezetett, majd hosszú folyosókon át a legfelső emeleten lévő kis cellák egyikébe vitt, ahol csupasz fapriccsen kívül egyéb nem volt.

Eltűntem a süllyesztőben. Tartottam tőle, hogy Margit néniék agyonizgulják magukat miattam, azt sem tudva, hol vagyok. Életemben egyszer hasznot húztam betegségemből: évek óta kezelték makacs ekcémámat a szegedi bőrklinikán. Nem volt nagy mesterség véresre-nedvedzőre dörzsölni az izgalom hatására amúgy is fokozottan viszkető bőrelváltozást. A csel bevált. Ahogy az őr észrevette, futva vitt a rendőrorvoshoz, azok meg - ezt később is sokszor tapasztaltam - semmitől sem féltek jobban, mint a „fertőző betegségtől”. Azonnal kiküldött a bőrklinika ambulanciájára, ismét a „megszokott” jó öreg Pobedával. Egy zсарu ugyan bejött velem a rendelőbe is, de bevittek egy paraván mögé, ott némajelekkkel és papír-ceruza segítségével hamar szót értettünk. Jaksó Gizella tanársegédnő és szomszédunkban lakott asszisztensnője értesítették Margit néniéket. Az orvosi leletbe, véleménybe szívüket-lelküket beleírták („feltétlenül kórházi kezelést igényel”), a nyomaték kedvéért még Rávnai Tamás professzor úrral is aláíraták kiszabadításom érdekében. Nem rajtuk múltott, hogy nem sikerült...

„még porod is néki szolgál...”

Nem a testedet akarják megtörni, dehogyl! Ez csak eszköz a lélek, a gerinc megtörésére. Olyan cselekedetekre, magatartásra akarnak rábírní, amit ha végrehajtasz, nem ők - önmagad köpöd le magad, s azután ezt adandó alkalommal nem késlekednek gúnyosan, kihegyezve szemedbe vágni: lásd-e, ilyen vagy, s te beszélsz még nagy és tiszta eszmékről?

A Kossuth Lajos sugárúti kihallgatások sokadik hetében hirtelen hangszínt és harcmódot váltottak: a fáradt, mindezt csak terhes kötelességként, jobb meggyőződése ellenére végző, irántam segítőkész, atyai érzelmeket tápláló „jó ávos bácsi” jelmezét vették föl a kifárasztás végett egymást váltó nyomozók: - Maga még olyan fiatal, szép jövő áll maga előtt, ne rontsa el! A „timeo danaos et dona ferentes” elve alapján kétszeresen óvatossá váltam, s nem csalódtam: a szög hamar kibújt a zsákból. Fölajánlották szabadláb-
ra helyezésemet, azt is, hogy folytathatom tanulmányaimat, és semmi bántódásom nem lesz, csak „segítsen nekünk”. Rögtön tudtam, hogy mire gondol, de hogy szándékát jobban kiismerjem megkérdeztem, adva a naivot: - Én ugyan mit tudnék önöknek segíteni? Erre azután kifejtette, hogy időnként találkoznánk pl. a Virág cukrászdában (szegedi éveim alatt egyszer sem tettem be oda a lábam, mert annyi pénzem sosem volt...), s beszámolnék neki az eseményekről, hangulatról, vélekedésekről.... - Azt akarják tehát, hogy spiclikedjek? - Nem kell ilyen élesen fogalmazni - válaszolta kihallgatóm, de álarca lehullott, ismét a merev, kemény, kegyetlen titkosrendőr volt...

A csábítás óriási volt, a tét igen nagynek látszott: megszabadulhatsz a rabságból, tovább tanulhatsz... csak éppen „az esti csendben leköpheted magad...” Néhány nap múlva aláíraták velem a biztonsági őrizetbe vételről (ilyen szépen nevezték akkor az internálást) szóló határozatot, mely három hónapra szólt.

A Tisza Szálló - akkor rendőrség - pincéje volt a következő stáció. Nagy, levegőtlen hideg hodály, egyetlen óriási priccsel: itt szorongtunk egymás hegyén-hátán vagy har-

